

Obr. 1 Fauna a flóra ve Východní poušti (foto archiv ČEgÚ)

Prostor pro naději – Výpravy Československého egyptologického ústavu do Núbie v 60. letech 20. století

Adéla Jůnová Macková – Hana Navrátilová

Motto: *You must not sneer at history, for history is you.* Leslie Greener

Treasures of universal value are entitled to universal protection. Vittorino Veronese

O plánu na stavbu Vysoké asuánské přehrady v jižním Egyptě se jednalo od roku 1955. Když Zbyněk Žába plánoval egyptské působiště Československého egyptologického ústavu, myslel již tehdy na možnost, že by se budoucí pracoviště mohlo podílet na očekávaných záchranných archeologických výzkumech v oblasti starověké Núbie. A tak již první návrh na zřízení egyptologického ústavu z roku 1956 tuto pomoc zmiňoval a byla výslovně nabídnuta v žádosti o zřízení ústavu, jež byla určena egyptské vládě.

„Núbijská karta“ se ukázala být pro československou egyptologii zásadní. Velkou výhodou pro nové egyptologické pracoviště byla totiž právě skutečnost, že prakticky ihned získalo možnost terénní činnosti v Egyptě, což jeho zakládající pracovníci, František Lexa a Zbyněk Žába, také pečlivě připravovali s odbornou pomocí Jaroslava Černého (působil od roku 1951 v Oxfordu; viz Růžová v tomto čísle) a s podporou svých kolegů z Filozofické fakulty UK, např. Karla Petráčka. Vzhledem k tomu, že u počátků terénní činnosti Československého egyptologického ústavu stál vlastně záchranný výzkum – tedy náplň výprav do Núbie, byla to pro nový tým s čerstvě nastoupivšími studenty nejen velká příležitost, ale také velká výzva.

V rámci „núbijského čísla“ *Pražských egyptologických studií* bychom rádi připomněli počátky núbijské akce a organizaci jednotlivých expedic, a poskytli tak doplnění i rámec ostatním studiím.¹ Rovněž je naším cílem nabídnout bližší pohled na zázemí a zajištění výprav do Núbie,

tedy na organizaci, zásobování, logistiku a také financování. Na členech vědeckých expedic totiž spočívaly (a mnohdy dosud spočívají) nejen vlastní profesní úkoly, ale – a to zejména v podobných podmínkách, za jakých pracoval ve svých začátcích Československý egyptologický ústav v Praze a Káhiře – také nezbytné a čestné povinnosti, které by obvykle spadaly do oblasti mnoha mimo-vědeckých profesí.

Důležitou stránkou núbijské éry ústavu byla rovněž týmová práce. Ačkoli se na následujících stránkách bude často opakovat jméno profesora Zbyňka Žáby, při vlastní realizaci expedic bylo neméně důležité, že do jejich praktické organizace se byl schopen zapojit celý tým zaměstnanců ústavu a velmi brzy také studenti.²

Konečně bychom zde chtěli alespoň stručně nastínit i historický rámec – tedy okolnosti vzniku a organizaci kampaně UNESCO, která umožnila dalekosáhlou a překvapivě otevřenou mezinárodní spolupráci.

Vznik ústavu

Od roku 1956, po návštěvě československé kulturní delegace v Egyptě (Júnová Macková 2012a: 283–324), probíhala kvůli zřízení egyptologického pracoviště jednání s egyptskou stranou. Československo a Egypt měly přijmout vzájemný závazek, ukotvený v prováděcím protokolu ke kulturní dohodě (PP KD), který stanovoval vznik a činnost egyptologického ústavu jako součást plnění dohody mezi oběma zeměmi. Ve své zprávě z 19. prosince 1956 Žába tuto skutečnost zdůraznil: „*Po zralém uvážení a s plným souhlasem akademika F. Lexy jsem v posledním bodě svých připomínek ke konkrétní náplni prvního roku československé kulturní dohody s Egyptem navrhl zřízení československého egyptologického ústavu v Káhiře. Vycházel jsem tehdy z potřeb naší egyptologie, která za nynějšího stavu bádání v tomto oboru nezbytně potřebuje přímý styk a spolupráci s Egyptem, nemá-li zůstat daleko pozadu za světovým průměrem nyní, kdy dosavadní způsoby práce na základě nepřímého materiálu, náhodně publikovaného, nepostačují už k řešení dnešních úkolů.*“³

Žába si byl přitom vědom, že se nepohybuje jen v dimenzích vědeckého plánu a ideálních perspektiv pro pracoviště, o něž se snažil jeho učitel František Lexa již od roku 1920. Na rozdíl od svého předchůdce musel též velmi obratně vybalancovat politická očekávání na československé i egyptské straně.⁴

V únoru a v březnu 1956 už Žába pracoval systematicky na propagaci myšlenky ústavu. Návrhy na založení egyptologického ústavu společně s průvodními listy, v nichž upozorňoval na význam svého návrhu a na nutnost rychlého vyřízení, poslal např. i prezidentovi Antonínu Zápotockému a náměstkovi předsedy vlády Václavu Kopeckému.⁵ Oba činitelé byli ochotni návrh podpořit a stejně příznivě zareagoval i rektor Univerzity Karlovy Miroslav Katětov. Po předběžném příznivém vyjádření ministerstva školství

a kultury začala dlouhá a složitá schvalovací procedura. V připomínkovém řízení se vyjadřovala Československá akademie věd (dále jen ČSAV) a její Orientální ústav, za Univerzitu Karlovu rektorát, děkanát Filozofické fakulty a Katedra filologie a dějin Předního a Středního východu a Indie.⁶ Většinou se jednalo o připomínky týkající se rozsahu zaměření ústavu – první pracovní plány totiž počítaly jen se zpracováváním staroegyptských památek, resp. přednostně uváděly epigrafické práce v Núbii v místech, která byla o několik let později zaplavena vodou nové asuánské přehrady (obr. 2 a 3).⁷ To samozřejmě vyvolávalo pochybnosti některých akademických činníků o dlouhodobé udržitelnosti a vědecké relevanci činnosti ústavu. Dlužno podotknout, že v duchu tradice zděděné mj. z rakouského a německého prostředí byla orientalistika ve střední Evropě zaměřena silně filologicky.

Než se Žába dostal k vlastní činnosti v Egyptě, bylo nutno vykonat řadu administrativních kroků, jak v Československu, tak i v Egyptě. Žába se od počátku zasazoval o to, aby byl ústav zřízen v rámci UK a ne jako součást ČSAV, což zpočátku byla další projednávaná varianta. Zdůrazňoval kontinuitu egyptologického semináře na Filozofické fakultě i to, že on sám a František Lexa jsou již jejími zaměstnanci.

Po náležitých úpravách a po schválení rektorátem byl návrh na založení ústavu v září 1957 postoupen kolegiu ministra školství. V této verzi návrhu už byl rozpracován i rozpis finančních nákladů, který Žába připravoval přímo v Egyptě v červnu a v červenci 1957. Mnoho důležitých informací získal na československém velvyslanectví v Káhiře a od egyptského egyptologa Selima Hassana (Bierbrier *et al.* 2012: 244–245). Jednalo se o nájem budovy, provoz archeologických prací, auta, platby členům expedice atd. (obr. 4). Další zásadní věcí byl Hassanův příslib, že se Žába může od ledna 1958 účastnit prací egyptské památkové správy na dokumentování egyptských starověkých památek.

Obr. 2 Epigrafické práce v roce 1963. Jaroslav Novotný aplikuje latex na skalní nápis (foto M. Hlinomaz)

Obr. 3 Jaroslav Novotný provádí otisk skalních nápisů pomocí latexu, sejmutí otisku (foto Z. Žába)

Po schválení vzniku egyptologického ústavu v rámci UK se sídlem v Praze a v Káhiře bylo nutno zajistit i kladné administrativní vyřízení z egyptské strany a tohoto úkolu se Žába ujal sám. Přijal na dva roky místo profesora češtiny na Vysoké škole jazyků v Káhiře, aby svou osobní přítomností v Egyptě urychlil jednání, a navíc se mu tak naskytla jedinečná příležitost ke studiu památek v muzeích i metod práce na archeologických vykopávkách zahraničních kolegů. Je zde na místě v plném rozsahu připomenout jeho vlastní popis situace: „Vytčeného cíle jsem svým pobytem plně dosáhl egyptologickou prací všeho druhu, studiem vykopávek, všech důležitých i méně důležitých památek in situ po celém Egyptě a v muzeích, to vše ve volném čase vedle své práce na VŠJ, kterou jsem přes velké časové zatížení vykonával k největší spokojenosti svého dočasného

zaměstnavatele. Stejně tak se mi podařilo dosáhnout i druhého cíle; po schválení návrhu naší vládou jsem podle pokynů MŠK v Káhiře spolupracoval na textu žádosti, kterou spolu s osobním listem s. min. Kahudy ministři výchovy v SAR a pak ministru nár. usměrnění, kterému přísluší v SAR památky a s nimi spojené instituce, odevzdal v mé přítomnosti s. vyslanec ČSR Dr. Arnošt Karpíšek. Žádost byla datována 10. června 1958 a již 1. ledna 1959 přišla příznivá odpověď ministerstva zahr. věcí SAR.“⁸ Již 1. ledna 1959 byla též najata vilka budoucí egyptské pobočky ústavu v Káhiře, která se na dlouhou dobu stala sídlem československých egyptologů.⁹

Na jaře roku 1959 do Káhiry odjela delegace UK vedená děkanem Júliem Dolanským, jejími členy byli František Lexa a Zbyněk Žába (Júnová Macková 2012a). Delegace

Obr. 4 Terénní vozidlo Čs. egyptologického ústavu (foto archiv ČEgÚ)

během svého pobytu vykonala řadu oficiálních návštěv u vládních i vědeckých představitelů Egypta a dne 20. května na slavnostní recepci na velvyslanectví ohlásil československý velvyslanec Arnošt Karpíšek založení Československého egyptologického ústavu v Káhiře. Recepce se zúčastnili zástupci vlády Spojené arabské republiky (SAR) a většina egyptských a mnoho zahraničních egyptologů, kteří zastupovali všechny hlavní zahraniční egyptologické instituce té doby. V projevu velvyslance bylo slíbeno zahájení prací v Egyptě už v zimě na přelomu let 1959 a 1960.

Rozvoj ústavu mohl začít až koncem roku 1959, kdy se Žába vrátil do Prahy. Aby mohl účinně jednat s egyptskými úřady, bylo potřeba, aby mu byla urychleně uznána hodnota profesora, o níž se ucházel. Prezident republiky ho jmenoval profesorem egyptologie dne 21. října s účinností od 1. prosince 1959. Po smrti akademika Lexy v únoru 1960 bylo nutné jmenovat nového ředitele ústavu, Zbyněk Žába se jeho vedení prozatím ujal od 15. února 1960 a úředně ho jím pověřil rektor UK dne 7. března 1960.

Hlavními úkoly ústavu byly již od jeho založení dva okruhy archeologické činnosti: systematický výzkum abúsírského pohřebiště (viz také Verner 2003), který započal průzkumem Ptahšepsovy mastaby a měl umožnit získání materiálů k soustavnému studiu hospodářských a sociálních poměrů ve starověkém Egyptě,¹⁰ a záchranné archeologické a epigrafické práce v Núbii v oblastech, jež byly později zaplaveny vodou Velké asuánské přehrady. V době, kdy stál v čele ústavu Zbyněk Žába, tedy v letech 1960–1971, bylo podniknuto devět vědeckých výprav do Egypta, z nichž druhá až šestá byly vedeny převážně na přidělených koncesích v Núbii.

Současně s pracemi egyptologickými probíhaly i práce antropologické. V první řadě to byl výzkum vývoje a osídlení starověkého Egypta a soudobého obyvatelstva v Núbii. Jelikož ústav měl tehdy také arabistické oddělení, jeho činnost spočívala též ve studiu a vyhodnocování arabských historických a vědeckých textů, památek arabské vědy a filozofie, vývoje a struktury arabštiny spisovné a dialektů, arabské literatury a historie. Význačnější památky měly být zpracovány a postupně vydávány. Dalším výzkumným úkolem bylo vyhledávání a zpracovávání staroegyptských památek v československých sbírkách. Konečně ústav ve spolupráci s Katedrou filologie a dějin Předního a Středního východu a Indie vedl výuku oboru egyptologie.

„Zachraňte poklady Núbie“

První přehradu na Nilu plánoval již v 11. století učenec Abu Alí al-Hasan ibn al-Hasan ibn al-Hajtham (Alhazen, asi 965–1040). První realizovaný projekt provedla firma John Aird and Co. v letech 1899–1902 (tzv. *Aswan Low Dam*). Sir John Aird oslavil tuto zakázku také objednávkou obrazu *Nalezení Mojžíše* od známého malíře historických scén sira Lawrence Almy-Tademy. Již tato první přehrada znamenala pro Núbii velké změny a způsobila zaplavení mnoha památek¹¹ – to v jejím důsledku nastala podle vyjádření francouzského cestovatele a literáta Pierra Lotiho (1850–1923, vl. jménem Julien Viaud) „smrt Filé“, tedy pravidelné a dlouhodobé zaplavování slavných chrámů na stejnojmenném ostrově. Dopady vybudování

přehrady však pro egyptologii nebyly jen negativní – jak poznamenal Walter Emery: „Vyděsila řadu egyptologů, ale to bohatě kompenzovalo rozhodnutí egyptské vlády, totiž že vyšle expedici s úkolem dokumentovat a vykopat všechny starověké lokality v ohrožené oblasti.“ (cituje Greener 1962: 17).

Zároveň přehrada znamenala pomoc pro rostoucí egyptský bavlnářský průmysl a přinesla možnost regulovat sílu záplav. Sama přehradní hráz představovala ve své době velmi zajímavý technický počín (H. D. 1913). Nicméně nejenže bylo přehradu nutno brzy zvyšovat, ale již roku 1912 přišel řecký inženýr Adrian Daninos (1887–1976) s projektem mnohem větší a vyšší přehrady. Tento projekt však zprvu nebyl přijat.

Republikánský Egypt hledal v 50. letech nejen své politické směřování v rámci světa rozděleného na bloky studené války, ale také zcela konkrétní řešení pro řadu obtíží spojených s růstem populace, s novými nároky na energii a zásobování potravinami a s industrializací a infrastrukturou v zemi. Rovněž se jevílo politicky výhodné mít velký rezervuár nilské vody přímo na území Egypta, a tak se na stolech vládních úředníků, resp. spíše a především vlivného kruhu Svobodných důstojníků, znovu objevil Daninův plán (Collins 2000: 255–256). Problémem bylo jeho financování. Nový projekt Vysoké přehrady se tedy stal také vysokou hrou mezi dvěma tábory studené války – zdánlivě měla rozhodnout americká nebo sovětská pomoc při stavbě přehrady. Rovněž dodávka československých zbraní do Egypta v letech 1955–1956 se v tomto kontextu stala zajímavým argumentem pro úvahy bezpečnostních expertů na obou stranách (viz Little 2010). Konečně Násirova snaha zajistit financování přehrady spolupůsobila i při znárodnění Suezského kanálu v červenci 1956. To spustilo Suezskou krizi (viz též podrobně Louis – Owen 1989),¹² jež se odrazila i v egyptologii – ztížila pozice britských a francouzských egyptologů a zdánlivě (po jistou dobu i reálně) zvýhodnila německé vědce a badatele ze zemí sovětského bloku.¹³

Vedle politických úvah se však objevily skutečné problémy přímo v Núbii, které si uvědomovali odborníci a obecně lidé s kulturním rozhledem, a to bez ohledu na nominální příslušnost k politickým táborům. Vybudování Vysoké přehrady u Asuánu znamenalo zaplavení obrovského území, nutnost přesídlit mnoho vesnic a prozkoumat a zdokumentovat význačné historické památky i zachytit mizející soudobé komunity pestrého etnického složení, které musely během krátké doby změnit místo a mnohdy i způsob života (viz Hopkins – Mehanna 2011; srov. také Scudder 2003).

Podle sovětských plánů mělo napouštění vody začít v září 1964. Egyptská vláda si byla vědoma velkého rozsahu záchranné akce, a proto dne 6. dubna 1959 požádala mezinárodní organizaci UNESCO o pomoc při záchraně núbijských památek (The UNESCO Courier February 1960). Velkou roli při tom sehráli přesvědčení a nadšení a také společensky a diplomaticky obratní egyptologové: na prvním místě kolegyně Jaroslava Černého z doby jeho působení v IFAO a později upřímná obdivovatelka práce Žabova týmu, Christiane Desroches Noblecourtová (1913–2011; viz též Bierbrier *et al.* 2012: 151–152), která v úzké spolupráci s ministrem Sarwatem Okašou vypracovala text žádosti. Se šarmem sobě vlastním popsala ve svých vzpomínkách scénu, kdy sestavovala text pro

UNESCO na osobním psacím stroji Olivetti ministra Okaši v jeho kanceláři, tedy v jednom z bývalých královských salonů a u pracovního stolu krále Farúka v paláci Abdín (Desroches Noblecourt 1992: 184–185.)

Rozsah prací byl ovšem zcela nesalonně obrovský. Zahrhoval mapování rozsáhlých území po stránce epigrafické, výkopy na konkrétních lokalitách i návrh masivních záchranných prací, jako byla konzervace a přemístování skoro dvou tuctů chrámových celků, především dvou chrámů v Abú Simbelu.¹⁴ V září 1959 se vydali situaci mapovat první experti ve službách UNESCO a následovala již konkrétní jednání.

Dne 8. března 1960 vyhlásil generální tajemník UNESCO Vittorino Veronese (1910–1986)¹⁵ výzvu k záchraně núbijských památek a zároveň egyptský prezident Násir vydal komuniké, v němž optimisticky hovořil o jednotě lidstva. Odpovědi jednotlivých zemí začaly přicházet brzy, jako jedna z prvních odpověděla Francie (což vzhledem k angažmá francouzských egyptologů a kulturních pracovníků v přípravě projektu nepřekvapí) prostřednictvím svého ministra kultury, jímž tehdy nebyl nikdo jiný než André Malraux (1901–1976), proslavený literát, výrazná postava francouzské kultury a bojovník ve francouzském protinacistickém odboji. Pozoruhodné bylo, že Francie, stejně jako Velká Británie, se rozhodla přehlédnout problémy ve vztazích s Egyptem, které se táhly od Suezské krize v roce 1956. Jedním z hlavních představitelů britské záchranné akce v Núbii byl Walter Bryan Emery (1902–1971), následovník Jaroslava Černého na postu profesora egyptologie na University College v Londýně (od roku 1951; Smith 1971). Výčet významných jmen by mohl pokračovat a byla by v něm nejen velká jména své doby, ale i začínající egyptologové, jimž se prostřednictvím núbijské akce otevřela vědecká budoucnost, mezi jinými budoucí významné osobnosti československé, italské, rakouské i britské egyptologie (srov. také Desroches Noblecourt 1992: 234). Československou účast symbolicky nadále posilovala i přítomnost Jaroslava Černého, který se účastnil již činnosti týmu Centre de Documentation sur l'Ancienne Egypte (CEDAE) od roku 1955 a pokračoval ve svém angažmá i nadále.¹⁶

Expedice

Ve dnech 1.–11. října 1959 se Žába v Káhiře zúčastnil mezinárodního zasedání vědců svolaného za účelem záchrany sídlišť a památek starověké Núbie. Kromě odborníků vyslaných organizací UNESCO se zasedání zúčastnili ředitelé a zástupci zahraničních egyptologických ústavů v roli pozorovatelů a Žába byl jedním z nich.¹⁷ Dne 1. října byly prodiskutovány dílčí návrhy, následující den se znalci vyslaní organizací UNESCO vydali na průzkum vybraných lokalit do Núbie a od 11. října se projednával předběžný návrh záchranných prací.

Přihlášku československé egyptologie k núbijské záchranné akci podal Žába ve funkci předsedy Československého národního výboru pro záchranu památek starověké Núbie v květnu 1960 na jednání komise UNESCO v Paříži. Přihláška Československého egyptologického ústavu k vědeckým pracím v Núbii byla v Káhiře přijata komisí znalců v plném rozsahu a činnost egyptologického ústavu v terénu mohla začít.¹⁸

Československo, resp. egyptologické pracoviště Univerzity Karlovy, se tak zařadilo vedle řady misí, které získaly možnost podílet se na práci v Núbii. Speciální zpravodaj UNESCO v roce 1961 zveřejnil tento seznam:¹⁹

Debod – Polské středisko pro středomořskou archeologii se sídlem v Káhiře

Dehmit – Egyptské muzeum v Turíně

Chor, Dehmit – Orientální ústav, Chicago, a Švýcarský ústav pro dějiny architektury se sídlem v Káhiře

Táfa, Jižní chrám – Československý archeologický (sic) ústav se sídlem v Káhiře

Kalábša, Gerf Husén – Československý archeologický (sic) ústav se sídlem v Káhiře

Sabagura – Univerzita v Miláně

Sajála – Vídeňská univerzita

Medik a cesta do Tomasu – Univerzita ve Štrasburku

Šéch Daúd – Španělská národní rada pro Núbii

Afia – Leidenské muzeum

Aníba – Káhirska univerzita

Ibrím, pevnost a hřbitovy – Egypt Exploration Fund, Londýn

Ermenna–Toška – Yaleova a Pensylvánská univerzita

Tamit – Univerzita v Miláně

Džebel Adda, hřbitov – Německý archeologický ústav v Káhiře

Džebel Adda, pevnost – Univerzita v Alexandrii a Yaleova a Pensylvánská univerzita

Ballána a Kustul – Památková správa, Spojená arabská republika (Christophe 1961: 25).

Některé přidělené lokality se samozřejmě změnily a další přidaly, ale i tento soupis dobře ilustruje rozsah mezinárodního úsilí.

Uvedený seznam ovšem například nezaznamenal epigrafický projekt československých vědců, přičemž jedním z hlavních úkolů pěti vědeckých expedic se stal právě epigrafický průzkum jedné třetiny nilského údolí Dolní Núbie. Šlo o dva přibližně padesátikilometrové úseky nilského údolí, pracovně nazvané severní, resp. jižní koncese (severní koncese sahala od archeologické lokality Kalábša po Gerf Husén a jižní koncese od vesnice Naga el-Dóm el-Dakar po vesnice Naga el-Kurud a Naga Abu Šanak).

Obdobně nemohl takto stručný přehled ve zpravodaji UNESCO postihnout ani změnu československé koncese, která byla upravena, když českoslovenští vědci přenechali část núbijského území sovětským badatelům (výsledky jejich práce publikoval Piotrovskij 1964, 1967, 1983). Nenavázali tedy na práci Černého v oblasti Wádí Alláki (Černý 1947), ale i tak byly výsledky expedic více než obsáhlé.

První československá egyptologická výprava do Egypta se uskutečnila již na podzim roku 1960 a jednalo se o tříčlennou expedici, která prováděla průzkum Ptahšepsovy mastaby a připravovala výpravu do Núbie.

Druhá výprava ústavu (první do Núbie) se konala ve dnech 12. dubna až 18. prosince 1961 a zúčastnilo se jí za československou stranu osm členů: Zbyněk Žába, Miroslav Korecký (architekt), Evžen Strouhal (antropolog, archeolog a lodní lékař), Zdeněk Uherek, Jaroslav Novotný (fotograf a konzervátor), Evžen Hnátek, Milan Hlinomaz (kapitán expediční lodi) a Milan Fiedler (arabista), za egyptskou stranu: inspektor památkové správy Kamal

Fahmí, 25 dělníků z Kuftu, dva *reisové*, 20 dělníků, kteří se připojili v Asuánu, jeden pracovník z Táfy a kuchař, kuchařův pomocník a kormidelník, kteří byli opět z Asuánu.

Jednalo se o první, a z hlediska příprav tudíž velmi náročnou expedici do nového prostředí. Do Egypta bylo třeba přepravit velké množství materiálu a expediční loď, v Káhiře musela být vyřízena všechna povolení. Expedice započala s prací v Abúsíru a po vyřízení všech nutných formalit se vydala do Núbie.

Hlavním úkolem této sezóny bylo odhalení a průzkum tzv. Jižního chrámu v Táře a pevnosti v Kertásí z Římské doby. Výzkum v Táře byl do jisté míry výzkumem revizním a mimo jiné kombinoval využití archivních záznamů o této lokalitě (v tomto případě fotografického média a dalších obrazových i písemných záznamů z cestopisů; srov. Žába 1967: 210–211) a moderní archeologickou prospekci. Na podzim pokračoval odkryv dalších částí Ptaššepesovy mastaby v Abúsíru.

Třetí expedice, druhá núbijská, v roce 1962 (červen – září) konečně uspěla v lokalizaci Jižního chrámu v Táře a dále se zaměřila na dokončení prací v areálu lokality Kertásí v Núbii. Kromě egyptologů a kapitána se jí tentokrát účastnili také geodeti – Jaromír Tlustý a Otakar Vosika. Předákem dělníků na této expedici již byl člen rodiny el-Keretí – *reis* Abdo.²⁰ Kerétiovi pocházejí z hornoegyptského Kuftu, který proslul jako tradiční místo, odkud se rekrutují zkušení dělníci již od doby Flinderse Petrieho.

Čtvrtá expedice, tedy třetí do Núbie, se konala od března 1963 do září téhož roku a zúčastnila se jí již také další generace egyptologů – Jaromír Málek (obr. 5) a Ján Midziak. Pětičlenná expedice dokončovala dokumentaci v káhirských knihovnách a vědeckých institucích a od května 1963 byl prováděn epigrafický a archeologický výzkum na jižní a severní koncesi v Núbii. V červenci se výprava na jedné ze svých cest krátce zastavila na mimořádné návštěvě ve Východní poušti (v oblasti Mons Claudianus a Mons Porphyrites; obr. 1 a 6), která měla přinést dodatečné poznatky o práci v egyptských kamenolomech (viz Verner 2008: 26–59). Tyto poznatky měly doplnit studium lokality Kertásí.

Pátá výprava probíhala od 22. března do 15. června 1964. V dubnu odjela devítičlenná expedice (v jejích řadách byli také Miroslav Verner a Pavel Červíček) do Asuánu, následně na severní část koncese u Kalábši a poté na jih ke Korosku. Koncem května byly práce v Núbii vykonány, expedice se odebrala do Káhiry k dokončení expedičních prací a v červnu 1964 se její členové vrátili do Prahy.

Šestá, čtyřčlenná expedice pobývala v Núbii od 24. února do 16. července 1965. Od dubna byl prováděn systematický výzkum pohřebiště ve Wádí Kitně (obr. 7). Byly registrovány a baleny nalezené předměty a nálezy ze všech pěti núbijských expedic pak byly odeslány do Káhiry. Zpracování obsáhlého pohřebiště ve Wádí Kitně přineslo velké množství nejen archeologického, ale také antropologického materiálu,²¹ navíc šlo o systematický výzkum zajímavého archeologického celku.

Vlastní práce v Núbii skončily na konci května 1965, kdy se také expedice v Asuánu rozloučila se svou lodí, kterou opouštěla po čtyřech letech. Následovalo postupné obvyklé zpracování obsáhlého získaného materiálu,²² které stále pokračuje.

Logistika a organizace

Expedice Československého egyptologického ústavu kladly velké požadavky na odbornost všech účastníků stejně jako na jejich fyzickou zdatnost. Každý člen výpravy musel zastávat několik různých činností, ať již to byly úkoly archeologické, epigrafické, fotografické, technické nebo lékařské. V Núbii byli vědci po většinu doby svého působení odkázáni sami na sebe, a to v tropických přírodních podmínkách a bez jindy obvyklého zázemí např. expedičního domu nebo i jen stálého „základního“ tábora.

Písemné prameny k první expedici do Núbie jsou klíčové pro poznání zázemí a materiální připravenosti československých egyptologů. Než se mohli vydat do vzdálené a poměrně těžko dostupné Núbie a začít svou vědeckou činnost v terénu, bylo třeba vykonat mnoho práce. Výprava uskutečněná v roce 1961 již měla připravené zázemí v Káhiře, ale její hlavní úkol měl těžiště mimo lidské osídlení (Núbijci již své vesnice a města opouštěli). Bylo nutné vytvořit přijatelné zázemí pro velmi mobilní expedici, a tak bylo rozhodnuto opatřit za tímto účelem vlastní plavidlo. Pobyt v Egyptě a v Núbii zahrnoval několik měsíců, od dubna do prosince, a na tuto dobu bylo potřeba sehnat odpovídající vybavení od lodních součástí a lodního příslušenství (lana, skládací lůžka, vařiče, lednice atd.) přes přístroje, oblečení a séra proti uštknutí jedovatými hady a štíry po trvanlivé potraviny, které byly dů-

Obr. 5 Jaromír Málek u zásobnice s pitnou vodou během zastávky v poušti (foto archiv ČEGÚ)

Obr. 6 Táboření ve Východní poušti při jednom z přesunů mezi Káhirou a Núbíí (foto archiv ČEGÚ)

ležité pro období pobytu expedice mimo kontakt s osídlenými oblastmi.²³

Již od konce roku 1960 probíhalo obstarávání nejdůležitějších věcí. V listopadu 1960 byl ministerstvem národní obrany zapůjčen k zabezpečení expedice vojenský materiál. Jednalo se převážně o lodní součásti a výbavu plavidla, přístroje, dále vybavení spacími pytlí, matracemi, kvalitní obuví a oblečením, které nebylo v běžných obchodech dostupné (nezapomínejme, že výprava se připravovala v zemi, která byla již dvanáct let součástí komunistického bloku). Ministerstvo zdravotnictví bylo požádáno o léky a zdravotnický materiál s konstatováním, že část ho již badatelé obdrželi od armády.

Nákup zcela nové lodi ani pronájem lodi v Egyptě²⁴ si ústav se svými malými prostředky nemohl dovolit,²⁵ proto si ji nechal postavit v přístavních docích v Holešovicích pod dohledem budoucího kapitána Milana Hlinomaze. Ten tehdy pracoval v nakladatelství Artia a pro svou další činnost pro ústav musel být z této pracovní pozice uvolněn.²⁶

Dobová dokumentace obsahuje mnoho podrobností, které se týkají přípravy lodi a jejího vybavení, náčrty plavidla a další detaily. Nejintenzivnější stavební práce probíhaly v prosinci 1960 a lednu 1961. Materiál (součásti trupu, trubkový materiál, plachty pro krytí ubikací, ale také lodní lampy, prkna na paluby, kormidelní zařízení, kotvy) bylo nutno objednávat, zařizovat dodání, dohlížet na montáž atd. Konstatování „Vzhledem k tomu, že veškeré řemeslné práce jsou zadávány socialistickému sektoru (jak jinak není možné) a každé pracoviště má nyní vlastní maximální plán – je nutné věnovat nákupům či obstarání úzkoprofilového materiálu a prosazením provedení neplánovaných prací maximální úsilí...“²⁷ hovoří za mnohé a mimo jiné dokládá, že i když státní moc rozvoji egyptologie v 60. letech díky úsilí profesora Žáby nebránila, rozhodně také nešlo o státem protežovaný či chráněný projekt. Velkou roli v jeho úspěšné realizaci sehrálo osobní nasazení členů Žábova týmu na různých úrovních a Žábova schopnost najít řešení – a to včetně využití některých aspektů dobové politické rétoriky, pokud to bylo nutné.

Obr. 7 Výzkum lokality Wádí Kitna v roce 1965 (foto Z. Žába)

Vraťme se však ke konkrétním krokům učiněným před první núbijskou výpravou, při nichž bylo nutno vyřešit mnoho velmi praktických otázek. Jednou z nejdůležitějších věcí při přípravě vybavení byl pohon lodi. Lodní motory pro katamarán sháněli pracovníci egyptologického ústavu za pomoci děkanátu u národního podniku Motor: „Vážení soudruzi, děkanát filosofické fakulty Karlovy univerzity v Praze se na Vás obrací na základě vládního usnesení o pomoci výrobních závodů vysokým školám při zabezpečení vědeckého výzkumu o pomoc při vybavování II. expedice Československého egyptologického ústavu.“²⁸ Vládní usnesení v praxi fungovalo velmi dobře, neboť většina podniků, na které se Československý egyptologický ústav obrátil, byla ochotna pomoci. Ústav nabízel otestování strojů i přístrojů v extrémních podmínkách pracovního vytížení i suchého prašného podnebí Dolní Núbie a při vrácení vzorků zhodnocení, jak který výrobek uspěl. Národní podnik Motor odpověděl kladně 23. listopadu 1960.

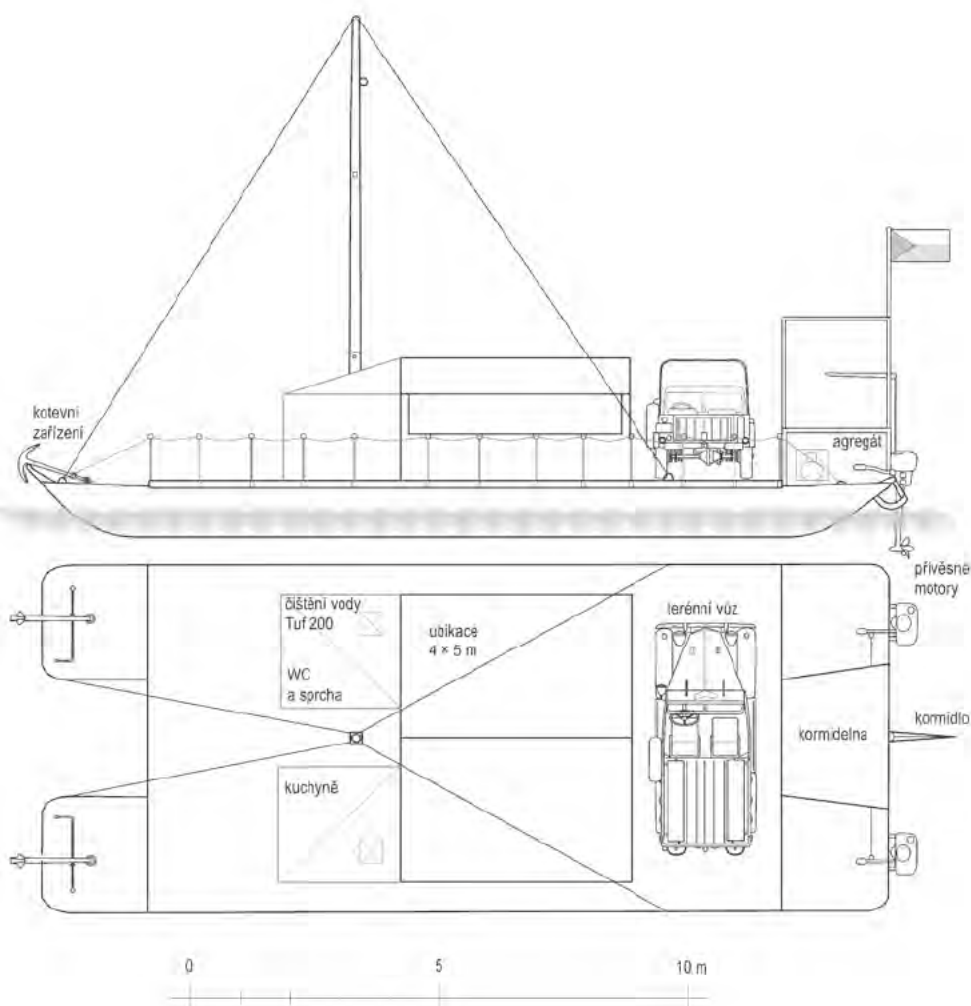
Na počátku roku 1961 byly již nejdůležitější věci obstarány. K dispozici byly součástky na velký katamarán a motory k jeho pohánění, důležité přístroje pro vědeckou práci, zdravotnické vybavení a výstroj pro vědecké pracovníky (obr. 8). Jako poslední byly na řadě potraviny. Dne 30. ledna 1961 sepsal Žába žádost jednotného znění určenou pro různé potravinářské závody. Poté byl vypracován seznam známých potravinářských závodů, např. Fruta, Vitana, Pražský průmysl masný, Pražský pivovar Staropramen, Plzeňský pivovar či Laktos,²⁹ a žádost

jim byla postupně zaslána: „Vážení soudruzi, vedení Československého egyptologického ústavu Karlovy univerzity v Praze se na Vás závod obrací s návrhem, zda nemáte zájem o vyzkoušení svých potravinových výrobků v obtížných klimatických podmínkách. II. expedice našeho ústavu odjíždí totiž v první polovině února t. r. do SAR, kde se svou prací bude podílet na záchraně staroegyptských památek v Núbii. [...] Doplňování potravin na horním úseku Nilu prakticky totiž téměř neexistuje. Domníváme se proto, že by bylo i pro Vás výhodné vyzkoušet při této příležitosti Vaše výrobky s tím, že by Vašemu závodu byl odevzdán po návratu expedice odborný posudek, vypracovaný lékařem výpravy.“³⁰

Některé podniky neměly zájem na vyzkoušení odolnosti svých výrobků, většinou se jednalo o potraviny s kratší trvanlivostí nebo o výrobky již do zemí Blízkého východu vyvážené. Národní podnik Pražské jatky, Praha, k otestování poskytl turistický salám, luncheon meat či šunku v konzervě, i když vzhledem k využití vepřového masa v některých výrobcích se konkrétně v zemích Blízkého východu dala očekávat jen malá expanze, šlo tedy spíše o test chování ve vybraných klimatických podmínkách.

České čokoládovny Modřany poskytly k otestování 12 kg karamel, z nichž 0,5 kg chtěly zpět s vyjádřením, zda se během pobytu změnil vzhled a chuť těchto výrobků a jak vydrželo jejich balení. Pivovary v Plzni a na Smíchově dodaly pro potřeby výpravy a k otestování 285 l piva a Vitana v Byšicích 15 kg polévkových přípravků.

Obr. 8 Sadík en-Núba, „Přítel Núbie“, nákres podle původních archivních podkladů stavitele a prvního kapitána lodi Milana Hlinomaze (podklady archiv ČEgÚ, kresba J. Malátková)

Většina těchto jednání proběhla od listopadu do února 1961, v březnu pak ještě egyptologové žádali o zapůjčení magnetofonu, tranzistorového rádia či mopedu. Teprve po navázání spolupráce s podniky požádal dne 11. března Československý egyptologický ústav o schválení rektorát: „*Vedení Československého egyptologického ústavu Karlovy university v Praze se obrací na rektorát university Karlovy v Praze se žádostí o schválení spolupráce našeho ústavu s některými výrobními podniky, které se podílejí na základě naší žádosti na vybavení II. vědecké expedice ústavu, která odjíždí k 1. 4. 1961 do SAR.*“³¹

Zásilka s částí vybavení expedice a potravin byla do Egypta odeslána již počátkem března, putovala vlakem do Terstu, lodí do Alexandrie a poté vlakem do Asuánu, kde byly bedny volně složeny na břehu šellálského přístavu. To samo o sobě již bylo nemalým testem kvality a trvanlivosti, neboť bedny tam byly až do 13. července, kdy se expedice vydala z Káhiry za svými úkoly v Núbii, vystaveny teplotám dosahujícím až 50 °C ve stínu. Poté bylo vybavení včetně potravin naloženo na expediční loď, kde bylo sice skryto před přímým slunečním žářem, ale teploty dosahovaly vyšších hodnot než v Asuánu.

Po návratu členové expedice postupně plnili svůj slib a zasílali jednotlivým podnikům své dobrozdání o kvalitě přístrojů a potravin. Tyto zprávy byly velmi podrobné a zajisté se staly přínosem pro další možnosti vylepšení a přizpůsobení těchto výrobků pro eventuální budoucí vývoz do států s podobnými klimatickými podmínkami, jaké má Egypt.

Jako příklad testování výdrže jemného přístroje bychom uvedli náramkové hodinky, které pro potřeby expedice zapůjčil národní podnik Chronotechna z Nového města nad Metují. Vědci měli zapůjčeno sedm hodiněk značky Prim a ve zprávě byly podrobně rozepsány jednotlivé menší i větší závady každého kusu a rovněž to, v kterou dobu v průběhu výpravy se tyto závady objevily. Sledovala se vodotěsnost hodiněk, vliv prašnosti, pevnost řemínků. Konečný verdikt zněl: „*Všechny uvedené náramkové hodinky byly během pobytu expedice v Egyptě podrobeny těžkým podmínkám tamního podnebí (zejména vysoké teploty až přes 50 °C a vysoká prašnost) a souhrnně možno říci, že se tento náš výrobek osvědčil. [...] Vracíme zapůjčené hodinky Prim se srdečnými díky a ještě jednou bychom rádi zdůraznili, že jde o výrobek výborné kvality, který se snadno může měřit s výrobky zahraničními.*“³²

Velmi zajímavé bylo též složení potravin, které s sebou expedice vezla a které musely být odolné vůči vysokým teplotám i vlhkému prostředí na lodi. Po celou dobu prací v Núbii vydržely zmíněné masové konzervy, většina salámů i sušené polévky, jídelníček zpestřovaly sladké karamely a české pivo. V rámci výpravy bylo testováno pivo Plzeňského pivovaru a pivo Pražského pivovaru Staropramen. Obě zprávy jsou téměř totožné a velmi kladné, ta pro smíchovský Staropramen je však o stupeň příznivější: „*Váš výrobek i po tuto dobu si plně zachovával svoje výborné kvality, pivo bylo průzračně čisté, nezkalené, silně pěnílo a po vychlazení v plynových lednicích, jež byly instalovány na expediční lodi, bylo opravdu vynikajícím, osvěžujícím nápojem. Můžeme bez nadsázky potvrdit, že se svou kvalitou zcela vyrovnalo zkoušenému pivu, 12° plzeňskému Prazdroji. Po jídle bylo Vámi vyráběné a námi zkoušené pivo vždy chuťovou pochoutkou a povzbuzovalo tělesně vyčer-*

pané členy naší výpravy. Jeho výborné kvality oceňovali i zahraniční návštěvníci naší expedice, jež jsme také s příslušnou hrdostí naším československým pivem hostili.“³³

Seznam podniků, které se ve větší míře podílely na zásobování expedice, dosáhl nakonec počtu dvaceti. Hlavním dopravním prostředkem výpravy se stala loď, katamarán pojmenovaný Přítel Nubie, a motocykl značky Jawa, který vědcům umožňoval rychlý přesun na archeologické lokality vzdálené od řeky. Nejdůležitější vybavení samozřejmě mohlo poskytnout pouze ministerstvo národní obrany, ale je třeba připomenout i vstřícnost menších podniků, které na výzvu ústavu reagovaly rychle a vybavily expedici důležitými drobnějšími věcmi, jako byly například hodinky, odpuzovače a sítky proti hmyzu,³⁴ radiopřijímač či magnetofon. Tyto výrobky významně přispěly ke zkvalitnění práce i chvilce odpočinku, stejně jako výrobky potravinářské vylepšily jídelníček expedice.

Výsledky československých expedic³⁵

Československou účast na nubijské akci formálně zakončil slavnostní večer konaný za spolupráce s Československým kulturním střediskem v Káhiře. Žába přednášel o činnosti ústavu a o výsledcích práce v Núbii, významní egyptští a další zahraniční egyptologové obdrželi diplomy čestného členství ústavu, byla vydána arabsky psaná brožura o práci ústavu, československá veřejnost byla s výsledky nubijské kampaně seznamována prostřednictvím výstav, populárních článků i monografií (viz Podhorný 2010; Hlinomaz 1967; Strouhal 1989).

Československý egyptologický ústav se při práci v Núbii osvědčil jako vysoce profesionální vědecké pracoviště, přestože pracovní podmínky, včetně expedičního plavidla, byly zčásti připravovány kutilskými metodami. Stálá komise egyptské památkové správy dokonce ponechala Československému egyptologickému ústavu téměř všechny nalezené předměty, čímž vysoce ocenila působení československých egyptologů na přidělených koncesích (k této problematice viz např. Verner 2008: 89). Tyto předměty dnes tvoří samostatnou sbírku Náprstkova muzea. O přínosu prací v Núbii, a to nejen co se týče nového materiálu pro egyptologii, archeologii, antropologii a historii, ale rovněž i snahy povzbudit veřejný zájem o egyptologii, nebylo možno pochybovat.

K zájmu veřejnosti přispěly svým dílem i cestopisné, vzpomínkové a popularizační knihy z pera členů expedice – jmenujme například Hlinomazovu *Plavbu za hieroglyfy* (1967) nebo Strouhalův vědecký i vzpomínkový cestopis *Sedmkrát do Nubie* (1989).

Nepřehlédnutelná byla rovněž systematická výzkumu. Během relativně krátké doby zaznamenaly československé expedice tisíce skalních nápisů a kreseb – jejich mapování vynikalo kvantitou i kvalitou, což se odrazilo v publikacích Zbyňka Žáby. Monumentálním dílem *The Rock Inscriptions of Lower Nubia* (na jejím vzniku se podílel také Jaroslav Černý) přitom publikační úsilí vrcholilo, ale neskončilo. Následovala například posmrtně vydaná Žabova zpráva *Tāfa and rock-inscriptions in Korosko* (Žába 1981) či Vernerova práce *Some Nubian Petroglyphs on Czechoslovak Concessions* (Verner 1973). Výsledkem nubijské epigrafické činnosti je také zcela nedávno vydaná

Obr. 9 Expedičnímu týmu ve Wádí Kitně asistuje při zaměřování paní Věra Štovičková (foto Z. Žába)

kniha *The Rock Paintings of Lower Nubia (Czechoslovak concession)* Lenky Sukové s využitím fotografií Novotného a Žáby (Suková 2011).

Podobně rozsáhlý i pečlivě vedený byl též výzkum pohřebišť Wádí Kitna a Kalábša, jakož i naleziště Sajála, které publikoval Strouhal jako *Wadi Qitna and Kalabsha South* (Strouhal 1984). Velký rozsah prací v Núbii a množství nasbíraného materiálu jsou zřejmé též z okolnosti, že Strouhal vydal například část výsledků práce v Sajále až v letošním roce (Strouhal 2015).

Mezinárodní ocenění Zbyňka Žáby a jeho expedice výstižně dokládají slova Christiane Desroches Noblecourtové: „Pozoruhodnou expedici zorganizoval československý ústav, vedený profesorem Žábou. Velmi jsem obdivovala fyzickou odolnost a osobní statečnost tohoto člověka“ (Desroches Noblecourt 1992: 235–236). Nemenší obdiv ovšem vzbudil i rozsah prací, který se při mapování skalních napsů a lokalit podařilo početně relativně malé expedici obsáhnout v náročném terénu i klimatických podmínkách. Je třeba opět připomenout, že expedice byly výsledkem týmové práce – klíčovou roli sehrávali *reisové* a místní dělníci a rovněž inspektoři památkové správy (po Kamalu Fahmím to byl opakovaně Farúk Goma a další). Na většině núbijských expedic se zásadním způsobem organizačně podílel fotograf a konzervátor Jaroslav Novotný a je nutno jmenovat i oba kapitány expediční lodi – po Milanu Hlinomazovi tuto roli zastával Evžen Hnátek.

Egyptologické ústavy a vědecké týmy, které se zúčastnily mezinárodní akce na záchranu núbijských památek, dosáhly na poli egyptologické práci nejen vysoké prestiže, ale byly též v následujících letech oceněny, například dary v podobě památkových celků či souhlasem s prací na hodnotných archeologických koncesích.

Dodatek: žena na lodi

Mít ženu na lodi se sice údajně pokládalo za zaručený recept na neštěstí, ale i v prostředí, kde tato pověra měla za stánce (např. u britského královského námořnictva) to ve

skutečnosti neplatilo doslova (Stark 1996). Ženy na lodích pracovaly v různých funkcích (jako lodníci, ošetřovatelky atd.) od nepaměti. V kontextu 20. století přibyla další profese, která ženy přivedla na palubu – žurnalistika. Tak se na egyptologické lodi (v samotném egyptologickém týmu tehdy ženy nebyly) ocitla také paní Věra Štovičková-Heroldová (*1930) (obr. 9), zahraničněpolitická redaktorka a zpravodajka Československého rozhlasu, specialistka na Afriku a později signatářka Charty 77, překladatelka a spisovatelka (autobiografické vzpomínky Štovičková-Heroldová 2009). Strouhal ji ve vzpomínkách charakterizuje příjmením „odvážná“ (Strouhal 1989: 107). Její reportáž se ocitla na stránkách knihy *Prostor pro naději* (Štovičková 1967) v kapitole „Země, která už zítra nebude“.

Popisuje v ní cestu automobilem z Káhiry do Asuánu a několik dní na lodi, včetně archeologického výzkumu: „[...] ze vrat Československého egyptologického ústavu Karlovy university, z čísla 18 na káhirské Třídě pyramid, vycoval napřed obnošený buick a za ním naložený gazik. [...] Máme před sebou čtyři dny trmácení, vaření a nocování v poušti, neboť jedeme podél Rudého moře, a teprve v poslední chvíli uhneme do Asuánu, jenž je klíčem k Núbii“ (Štovičková 1967: 161). Setkání s Asuánem zahrnovalo i taktně popsanou návštěvu u inženýrů doslova ženoucích stavbu „sovětským tempem“.

Následovalo vyplutí páté výpravy: „[...] pro kapitána je to samozřejmě důvod, aby zavzpomínal na předchozí výpravy, protože jsem nová a neznám žádné historky, které na palubě všichni ostatní spoluprožívali anebo mnohokrát vyslechli“ (Štovičková 1967: 163). Nezbytný „velice velký“ hrnek kávy profesora Žáby a jeho detektivní romány, jejichž hrdinou byl Perry Mason, jakož i hvězdné nebe nad stanem dokreslily atmosféru núbijského pobytu.

Součástí reportáže byla také svižně podaná charakteristika předchozích expedic, od hledání chrámu v Táfě po skalní nápisy a antropologický průzkum vedený Strouhalem. Zapomenuti neměli zůstat ani současní obyvatelé Núbie, kteří právě opouštěli své domovy: „*Ulice naší Naga Vádí Sijál el-Gibli, pod kterou kotvíme, jsou strašidelné*

prázdné. Můžete jimi chodit od rána do večera a víte, že nikdo nevyhlédne ze dveří, že nikde nezapláče dítě, že není ruky, která by oblýskaným oblázkem drtila obilí v jamce mlýnského kamene stojícího v koutě dvora“ (Štovičková 1967: 167). Paní Věra Štovičková-Heroldová byla rovněž tak laskava, že se s námi stručně podělila³⁶ o vzpomínku na krátký, ale pozoruhodný pobyt v Núbii – podle jejích slov to pro ni byla klidná a vcelku optimistická epizoda mezi poněkud složitějšími reportážními cestami po subsaharské Africe, které ji zavedly do epicenter politických otřesů. Mezinárodní spolupráce v Núbii a důvěra, s jakou Egyptané tehdy hleděli vstříc budoucnosti, skutečně dávaly alespoň na chvíli „prostor pro naději“...

Poznámky:

- 1 Článek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO:67985921.
- 2 Seznam účastníků se stal také běžnou součástí archeologických zpráv, které ústav publikoval. Seznamy je možno konzultovat např. ve Verner (1988).
- 3 Archiv Českého egyptologického ústavu (dále archiv ČEGÚ), k. č. 1, I/4/1956, Návrh na zřízení Československého egyptologického ústavu v Káhiře ze dne 19. 12. 1956.
- 4 To lze dovodit ze vzpomínek jeho současníků i ze Žábova vystupování. Žába stejně jako mnoho ostatních, kteří se chtěli udržet ve své profesi a cestovat do zahraničí, ne zvolil možnost vystoupit proti režimu otevřeně; jeho zkušenost s režimem ostatně zahrnovala 50. léta a stalinské čistky, jejichž oběti byly amnestovány často až na počátku 60. let. Reálné sympatie k režimu nelze vyvozovat, možná paradoxně, ani z faktu, že Státní bezpečnost vedla v letech 1956–1962 Žábu pod krycím jménem Vinohrady jako informátora. Pravděpodobně byla tato složka založena v souvislosti se Žábovou účastí na kulturní delegaci, podle dosavadních poznatků je ovšem nepravděpodobné, že by byl Žába jako informátor StB skutečně aktivní v tom smyslu, že by jím podávané „informace“ někoho poškodily. Archiv bezpečnostních složek – svazek a. č. 549363 MV (r. č. 8241 MV). Svazek byl zničen v lednu 1984. Pokud jde o kontextuální úvahy na téma morální spoluodpovědnosti za autoritářský režim, odkazujeme zde čtenáře např. na Judt (2005: 446 nn.), též Judt (2002), Garton Ash (2002) a Pánek – Tůma *et al.* (2009: 571–574), dále Kostlán – Štrbářová (2010: 42–43).
- 5 Archiv ČEGÚ, k. č. 1, č. j. I/15/1957. Návrh na zřízení Československého egyptologického ústavu UK v Káhiře ze dne 27. 3. 1957.
- 6 Např. archiv ČEGÚ, k. č. 1, č. j. I/16/1957. Vyjádření Orientálního ústavu k návrhu Z. Žáby na zřízení Československého egyptologického ústavu v Káhiře ze dne 6. 4. 1957, dále archiv ČEGÚ, k. č. 1, č. j. I/10/1957. Poznámky k založení ČEGÚ pro MZV ze dne 14. 3. 1957 a č. j. VI/1/1957, Československý egyptologický ústav v Káhiře. Přehled dosavadního jednání, [září] 1957.
- 7 Žába si byl totiž velmi dobře vědom rozsahu, ale též dosahu prací v Núbii, mezinárodní prestiže, propagace československé egyptologie, i možnosti rozšíření egyptologické sbírky a v neposlední řadě naděje získat koncesi na další zajímavou lokalitu pro výzkumy v následujících letech. Ve své zprávě o zasedání UNESCO v Káhiře tyto důsledky explicitně zmínil: „Vláda SAR slibuje poskytnout v odměnu za pomoc v Núbii koncese k pracím v Dolním, Středním a Horním Egyptě, a to za týchž neobyčejně vhodných podmínek, které budou zcela výjimečně poskytnuty zahraničním institucím při pracích v Núbii. To znamená, že svou účastí na pracích v Núbii by si náš ústav zajistil netušeně výhodné podmínky právě pro ty práce pokrokového bádání v egyptologii, které jsem jako původní navrhovatel Čsl. egyptologického ústavu Karlovy university v Káhiře ve svém návrhu z 19. prosince 1956 vytýčil jako hlavní cíl ústavu.“ Viz archiv ČEGÚ, stará část, k. č. 1, č. j. XVII/2/1959. Zpráva o zasedání mezinárodních znalců za účelem záchrany sídlišť a památek starověké Núbie, vypracoval Z. Žába dne 27. 10. 1959.
- 8 Archiv ČEGÚ, k. č. 1, č. j. sine 1959. Zpráva Z. Žáby z jeho pobytu v SAR 1957–1959.
- 9 Budova se nacházela na tzv. třídě Pyramid v Gíze a měla charakter vily. Později bylo sídlo ústavu přemístěno do komplexu velvyslanectví České republiky v Káhiře.
- 10 Nešlo zde přitom o prvoplánovou snahu vyhovět rétorice marxistického dějepisce, i když formulace se daly přizpůsobit dobovému očekávání. Systematický průzkum sociálních dějin Egypta nicméně prosazoval Jaroslav Černý na příkladu vesnice Dér el-Medína již ve 20. letech (viz Navrátilová – Růžová 2010; Růžová 2011).
- 11 A podnítila výzkum v Núbii, srov. výsledky v Porter – Moss (1951) a příslušná hesla v Bierbrier *et al.* 2012: 259–260 (Reisner), 524–525 (Steindorff) a další.
- 12 Egypt se ovšem nestal satelitem sovětského systému, což Sovětský svaz zklamalo (srov. Eilts 2011).
- 13 V rámci mezinárodní situace Žábovi paradoxně mohlo krátkodobě pomoci napětí mezi Egyptem a některými evropskými státy po Suezské krizi v říjnu a listopadu 1956 a celkové směřování Egypta směrem k východnímu bloku. Prvotní úspěch ústavu, tedy nubijská kampaň, však měl zase naopak zcela zásadní vazbu na okamžik, kdy se některé aspekty studené války podařilo – alespoň načas a na půdě archeologie – překonat.
- 14 Pro přehled plánů a výsledků kampaně UNESCO viz např. *Campagne internationale* (1963), dále viz Dafalla (1975) či Greener (1962). Československou koncesi popsal Žába (1963). Dále publikoval Žába zprávy o druhé a třetí nubijské expedici (Žába 1967). Závěrečná zpráva o přemístění chrámů v Abú Simbelu vyšla pod názvem *The Salvage of the Abu Simbel Temples. Concluding Report* ve Stockholmu (Vattenbyggnadsbyrå 1971). Bibliografii k celému několikaletému projektu sestavil a vydal L. A. Christophe (1977).
- 15 Úvod do problému, stanovení priorit a přehled ohrožených oblastí a vybraných lokalit UNESCO (1960) zveřejnilo v brožuře *A Common Trust. The Preservation of the Ancient Monuments of Nubia*.
- 16 Výsledkem byla např. publikace nápisů z chrámu v Amádě (Černý 1967) nebo Černého účast na dokumentaci chrámu v Abú Simbelu (viz Christophe 1977: 98–100). Osobní pohled na život v rámci nubijských expedic CEDAE nabídl Černý ve svých dopisech, například A. G. Gardinerovi (Gardiner Mss., Griffith Institute Archive, Oxford; viz Navrátilová 2012).
- 17 Archiv ČEGÚ, stará část, k. č. 1, č. j. XVII/2/1959. Zpráva o zasedání mezinárodních znalců za účelem záchrany sídlišť a památek starověké Núbie, vypracoval Z. Žába dne 27. 10. 1959. Zbyněk Žába se účastnil za Československo, další zástupci byli ze Švýcarska, Francie, USA a Polska.
- 18 Archiv ČEGÚ, stará část, k. č. 1, č. j. XVII/2/1959. Zpráva o zasedání mezinárodních znalců za účelem záchrany sídlišť a památek starověké Núbie, vypracoval Z. Žába dne 27. 10. 1959. Žába také publikoval v anglické verzi časopisu *Nový Orient* článek „Ancient Nubia Calls for Help“ (Žába 1960).
- 19 Některé odchylky od standardizovaného psaní jmen lokalit ponecháváme.
- 20 Úplný seznam účastníků všech expedic viz Verner (1988: 47–48).
- 21 Jak uvádí Strouhal, pouze československá, rakouská a polská expedice měla ve svých řadách antropology již od počátku (Strouhal 1989: 145; k tématu viz dále Strouhal 2000: 399–413).

- ²² Viz také Christophe (1977: 83 – publikace výzkumu Táfy a Kertási; 92–93 – epigrafický průzkum Dolní Nubie).
- ²³ Lékařskou část zásobování měl na starosti Strouhal v roli expedičního zdravotníka (Strouhal 1989).
- ²⁴ Toto řešení zvolily některé americké a evropské expedice, např. Orientální ústav v Chicagu a Švýcarský archeologický ústav si najaly bývalý parník Cookovy společnosti, na jehož historické vybavení připomínající nostalgicky dobu secese vzpomínal Leslie Greener (1962: 32).
- ²⁵ Objevily se pokusy získat kompletní loď, např. od Výskumného ústavu zvěračského v Bratislavě, ale v tomto konkrétním případě byl prototyp vyrobený dotyčným ústavem již přislíben jiné instituci, a jedinou možností by tedy bylo obrátit se na profesionální loděnice s novou objednávkou, viz archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 13, č. j. XII/5/1960, dopis z 28. 10. 1960.
- ²⁶ Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 13, č. j. XII/II/1960 – Zpráva o přípravných pracech a stavbě výzkumné lodi Čs. EÚ KU.
- ²⁷ Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 13, č. j. XII/II/1960 – Zpráva o přípravných pracech a stavbě výzkumné lodi Čs. EÚ KU, s. 2.
- ²⁸ Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 11, č. j. XI/16/1960.
- ²⁹ Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 11 obsahuje řadu dokumentů vztahujících se k organizaci zásobování, z nichž odkazujeme konkrétně pouze na zdroje explicitních citací.
- ³⁰ Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 11, č. j. XI/44/1961.
- ³¹ Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 11, č. j. XI/80/1961.
- ³² Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 11, č. j. XI/93/1962.
- ³³ Archiv ČEgÚ, stará část, k. č. 11, č. j. XI/111/1962.
- ³⁴ Zde se ovšem ukázalo, alespoň podle Strouhalových vzpomínek, že účinek odpuzovačů hmyzu neměl ani v jednom případě delšího trvání (Strouhal 1989: 125–126).
- ³⁵ Zde výsledky expedice pouze shrnujeme. Podrobnosti z oblasti egyptologie, epigrafiky a antropologie najde čtenář v odborných publikacích (řazeno chronologicky) Zbyňka Žáby, Evžena Strouhala, Miroslava Vernerera, Pavla Červíčka a Lenky Sukové (odkazy viz též v dalších příspěvcích tohoto čísla), přehled dále Strouhal (2000), Verner (2008), kontext také Thompson (v tisku) a Navrátilová – Jünová Macková (v tisku). Na několik stěžejních knih upozorňujeme i dále v textu.
- ³⁶ Prostřednictvím krátkého rozhovoru, který s paní Šťovíčkovou-Heroldovou vedl Marek Janáč, jemuž tímto velice děkujeme za pomoc a spoluúčast na přípravě podkladů pro tento článek.
- 1967 *Le temple d'Amada V: Les inscriptions historiques*, Le Caire: Centre de Documentation sur l'Ancienne Egypte.
- Dafalla, H.: 1975 *The Nubian Exodus*, London: C. Hurst & Co.
- Desroches Noblecourt, Christiane: 1992 *La Grande Nubiade ou le parcours d'une égyptologue*, Poitiers – Paris: Stock.
- Eilts, Hermann Frederick: 2011 „Reflections on the Suez Crisis: Security in the Middle East“, in: Louis, William Roger – Owen, Roger (eds.). *Suez 1956: The Crisis and its Consequences*, Oxford: Oxford University Press, s. 305–326 (doi: 0.1093/acprof:oso/9780198202417.003.0020).
- Garton Ash, Timothy: 2002 „Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe“, in: Müller, Jan-Werner (ed.). *Memory and Power in Post-War Europe, Studies in the Presence of the Past*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 265–282.
- Greener, Leslie: 1962 *High Dam over Nubia. A personal account of the great historic land about to be inundated*, London: The Viking Press.
- H. D.: 1913 „The Assuan Dam by H. D.“, *Journal of the Royal African Society* 12/46, s. 200–201.
- Hlinomaz, Milan: 1967 *Plavba za hieroglyfy*, Praha: Státní nakladatelství dětské knihy.
- Hopkins, N. S. – Mehanna, S. R.: 2011 *Nubian Encounters: The Story of the Nubian Ethnological Survey*, Cairo: American University in Cairo Press, <http://cairo.universitypressscholarship.com/view/10.5743/cairo/9789774164019.001.0001/upso-9789774164019-chapter-20>.
- Christophe, Louis A.: 1961 „Nubia today: a vast archaeological camp“, *The UNESCO Courier. A Window Open on the World* 14, s. 21–25.
- 1977 *Campagne Internationale de l'Unesco pour la sauvegarde des sites et monuments de Nubie, bibliographie*, Paris: UNESCO.
- Judt, Tony: 2002 „The past is another country: myth and memory in post-war Europe“, in: Müller, Jan-Werner (ed.). *Memory and Power in Post-War Europe, Studies in the Presence of the Past*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 157–183.
- 2005 *Postwar. A History of Europe since 1945*, London: Penguin Books.
- Jünová Macková, Adéla: 2012a „Druhá cesta Františka Lexy do Egypta. Československá kulturní delegace v Egyptě v roce 1956“, in: Jünová Macková, Adéla (ed.). *Českoslovenští vědci v Orientu I*, Praha: Scriptorium, s. 283–324.
- Kostlán, Antonín – Štrbáňová, Soňa (eds.): 2011 *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*, Praha: Academia.
- Little, Douglas: 2010 „The Cold War in the Middle East: Suez Crisis to Camp David Accords“, in: Leffler, M. P. – Westad, O. A. (eds.). *The Cambridge History of the Cold War, Vol. II: Crises and Detente*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 305–326.
- Louis, William, R. – Owen, Roger (eds.): 1989 *Suez 1956: the Crisis and its Consequences*, Oxford: Oxford University Press.
- Navrátilová, Hana: 2012 „Jaroslav Černý, egyptolog na cestách nejen po Egyptě“, in: Jünová Macková, Adéla (ed.). *Českoslovenští vědci v Orientu I*, Praha: Scriptorium, s. 349–392.
- Navrátilová, Hana – Jünová Macková, Adéla: v tisku „Czechoslovakia“, in: Dodson, Aidan – Bednarski, Andrew – Ikram, Salima (eds.). *History of Egyptology 1841–1976*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Navrátilová, Hana – Růžová, Jiřina: 2010 „Jaroslav Černý (1898–1970): Egyptologist, Diplomat and Traveller“, in: Jünová Macková, Adéla – Onderka, Pavel (eds.). *Worlds of Jaroslav Černý*, Prague: National Museum, s. 9–35.

Prameny archivní povahy:

Archiv bezpečnostních složek

– svazek a. č. 549363 MV.

Archiv Českého egyptologického ústavu FF UK v Praze (archiv ČEgÚ)

– karton č. 1, 11, 13.

Literatura:

Campagne internationale: 1963 *Campagne internationale de l'UNESCO pour la sauvegarde des monuments de la Nubie. Feuilles en Nubie (1959–1961)*, Le Caire: Organisme général des imprimeries gouvernementales.

1967 *Campagne internationale de l'UNESCO pour la sauvegarde des monuments de la Nubie. Feuilles en Nubie (1961–1963)*, Le Caire: Organisme général des imprimeries gouvernementales.

Collins, Robert O.: 2000 „In Search of the Nile Waters, 1900–2000“, in: Erlich, Haggai – Gershoni, Israel (eds.). *The Nile. Histories, Cultures, Myths*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, s. 255–256.

Černý, Jaroslav: 1947 „Graffiti at the Wādi el-Allākī“, *Journal of Egyptian Archaeology* 33, s. 52–57.

- Pánek, Jaroslav – Tůma, Oldřich *et al.*: 2009 *A History of the Czech Lands*, Praha: Karolinum.
- Piotrovskij, Boris B.: 1964 *Drevnaja Nubia*, Moskva – Leningrad: Izdatelstvo „Nauka“.
- 1967 „The early dynasty settlement of Khor-Daoud and Wadi-Allaki. The ancient route of the gold mines“, in: *Campagne internationale de l'UNESCO pour la sauvegarde des monuments de la Nubie. Fouilles en Nubie (1961–1963)*, Le Caire: Organisme général des imprimeries gouvernementales, s. 127–140.
- 1983 *Vadí Allaki – Puť k zlatým rudníkům Nubii. Drevneegipetskie naskalnye nadpisi. Rezultaty rabot archeologičeskoj ekspedicii AN SSSR v Egipetskoj Arabskoj Respublike 1961–1962, 1962–1963*, Moskva – Leningrad: Izdatelstvo „Nauka“.
- Podhorný, Radek: 2010 „Czech archaeological exhibitions dedicated to ancient Egypt and Nubia between 1949 and 2010 – a chronological overview“, *Anthropologie* 2, s. 149–161.
- Porter, Bertha – Moss, Rosalind L. B.: 1951 *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings. VII. Nubia, the Deserts, and outside Egypt*, Oxford: Clarendon Press.
- Růžová, Jiřina: 2011 *Písař Místa pravdy. Život egyptologa Jaroslava Černého / The Scribe of the Place of Truth. The Life of the Egyptologist Jaroslav Černý*, Praha: Libri.
- Scudder, Thayer: 2003 *The Aswan High Dam Case*, nepublikovaný rukopis dostupný na <http://people.hss.caltech.edu/~tzs/Aswan%20High%20Dam%20case.pdf>.
- Smith, Harry S.: 1971 „Walter Bryan Emery“, *Journal of Egyptian Archaeology* 57, s. 190–201.
- Stark, S. J.: 1996 *Female Tars: Women Aboard Ship in the Age of Sail*, London: Constable.
- Strouhal, Eugen: 1984 *Wadi Qitna and Kalabsha South. Late Roman – Early Byzantine Tumuli Cemeteries in Egyptian Nubia. Volume I: Archaeology*, Prague: Charles University.
- 1989 *Sedmkrát do Nubie*, Praha: Vyšehrad.
- 2000 „Zahájení československých archeologických výzkumů v Egyptě v roce 1961“, in: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Práce z dějin vědy 1*, Praha: Archiv Akademie věd ČR, s. 399–413.
- 2015 „The people of Sayala during the late Roman to early Byzantine period“, in: Ikram, Salima – Kaiser, Jessica – Walker, Roxie (eds.). *Egyptian Bioarchaeology: humans, animals, and the environment*, Leiden: Sidestone Press, s. 131–142.
- Suková, Lenka: 2011 *The Rock Paintings of Lower Nubia (Czechoslovak Concession)*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts.
- Šfovičková, Věra: 1967 *Prostor pro naději*, Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Šfovičková-Heroldová, Věra: 2009 *Po světě s mikrofonem*, Praha: Radioservis.
- The UNESCO Courier. A Window Open on the World 13/2. Save the Treasures of Nubia. UNESCO Launches a World Appeal.
- Thompson, Jason: v tisku *Wonderful Things. A History of Egyptology*, Cairo: American University in Cairo Press.
- UNESCO: 1960 *A Common Trust. The Preservation of the Ancient Monuments of Nubia*, Paris: UNESCO.
- Vattenbyggnadsbyrå Consulting Engineers and Architects – Egypt, Ministry of Culture: 1971 *The Salvage of the Abu Simbel Temples. Concluding Report*, Stockholm: Vattenbyggnadsbyrå.
- Verner, Miroslav: 1973 *Some Nubian Petroglyphs on Czechoslovak Concessions*, Praha: Universita Karlova.
- 2003 *Abusir. Realm of Osiris*, Cairo: American University in Cairo Press.
- 2008 *Objevování starého Egypta*, Praha: Paseka.
- Verner, Miroslav (ed.): 1988 *Objevování starého Egypta*, Praha: Karolinum.
- Žába, Zbyněk: 1960 „Ancient Nubia Calls for Help“, *New Orient Bimonthly* 3, s. 6–9.
- 1963 „Aswan High Dam Program – Report of Season 1961“, in: *Campagne internationale de l'UNESCO pour la sauvegarde des monuments de la Nubie. Fouilles en Nubie (1959–1961)*, Le Caire: Organisme général des imprimeries gouvernementales, s. 45–51.
- 1967a „Report of the second Season“, in: *Campagne internationale de l'UNESCO pour la sauvegarde des monuments de la Nubie. Fouilles en Nubie (1961–1963)*, Le Caire: Organisme général des imprimeries gouvernementales, s. 209–216.
- 1967b „The Third Czechoslovak Expedition to Nubia“, in: *Campagne internationale de l'UNESCO pour la sauvegarde des monuments de la Nubie. Fouilles en Nubie (1961–1963)*, Le Caire: Organisme général des imprimeries gouvernementales, s. 217–224.
- 1974 *The Rock Inscriptions of Lower Nubia (Czechoslovak Concession)*, Prague: Charles University of Prague [Czechoslovak Institute of Egyptology in Prague and in Cairo Publications 1].
- 1981 „Táfa und rock-inscriptions in Korosko“, in: Habachi, Labib (ed.). *Actes du I^e Symposium International sur la Nubie (Février 1–3, 1971)*, Le Caire: Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale, s. 39–44.

Abstract:

A space for hope – Czechoslovak expeditions to Nubia in the 1960s

The 1960s rescue campaign in Nubia offered a unique opportunity to the Czechoslovak Institute of Egyptology which had only just been established. Its new team took part in an extensive as well as intensive campaign, which included epigraphic surveys as well as excavations and anthropological research concerning present-day Nubia. Expedition preparations and logistics were complicated by the particular conditions in the then Czechoslovakia. Behind-the-scenes pressures were high; despite politically motivated difficulties and a demanding programme, the series of Nubian expeditions was a success story, resulting in respected specialist publications and a positive general public response on an international as well as national level.

UNESCO Campaign – Czechoslovak Institute of Egyptology – High Aswan Dam – epigraphy – Jaroslav Černý – Zbyněk Žába – Nubia – Wadi Qitna – history of Egyptology

záchranná akce UNESCO – Československý egyptologický ústav – Vysoká asuánská přehrada – epigrafika – Jaroslav Černý – Zbyněk Žába – Nubie – Wadí Kítina – dějiny egyptologie

Adéla Jůnová Macková (mackovija@volny.cz)
Masarykův ústav, Akademie věd České republiky Praha, v. v. i.

Hana Navrátilová (h.navratilova@btinternet.com)